

Nova lectura dels ploms ibèrics de La Balaguera (La Pobla de Tornesa, Castelló): un nou text explícitament dual

Joan Ferrer i Jané*

Abstract

This paper presents a new lecture of two Iberian lead inscriptions found at the Iberian settlement of La Balaguera once the two have been restored. The first lead sheet is a very small piece apparently complete with only three segments scattered on both sides of sloppy writing and complex reading. The second is also a small piece of lead, but presumably quite longest with fragments of three lines of text with good writing. The new reading, among other corrections, identifies both the simple and the complex variant of the 'ki' sign, this fact is remarkable as only thirty Iberian inscriptions, among two thousand inscriptions known have explicit dualities

Keywords: Iberian inscription, Iberian lead inscriptions, Iberian language, Iberian scripts, Iberian dual system, La Balaguera.

Resumen

En este trabajo se presenta una nueva lectura de los dos plomos de La Balaguera una vez restaurados. El primer plomo es una muy pequeña lámina de plomo aparentemente entera con sólo tres segmentos repartidos por ambas caras de caligrafía descuidada y lectura compleja. El segundo plomo es un pequeño fragmento de una lámina presumiblemente bastante más larga con pautado y fragmentos de tres líneas de texto de buena caligrafía. La nueva lectura, entre otras correcciones, permite identificar que presenta a la vez la variante simple y la compleja del signo ki, hecho destacable, ya que sólo unas treinta inscripciones ibéricas nororientales, de entre los dos millares de inscripciones conocidas, presentan dualidades explícitas.

Palabras clave: Inscripción ibérica, plomos ibéricos, lengua ibérica, escritura ibérica, sistema dual, La Balaguera.

INTRODUCCIÓ

El jaciment de La Balaguera té una superfície d'unes cinc hectàrees i es troba protegit al sud i l'oest de forma natural per cingleres, mentre que al nord i a l'est la protecció la realitza una muralla. La primera ocupació documentada és la del bronze final amb ceràmiques fetes a ma. Posterior-

ment, l'ibèric antic es documenta per la presència de ceràmica àtica dels ss. V-IV aC. L'etapa millor documentada és la corresponent al ss. II-I aC amb l'abundant presència de ceràmiques de vernís negre de tipus B. El jaciment sembla que s'abandona en la seva major part a la primera meitat del s I aC (Allepuz, 2000).

* Grup LITTERA (Universitat de Barcelona) Joan.ferrer.i.jane@gmail.com
1. S. Castellet.

Com a conseqüència de les excavacions clandestines realitzades per particulars¹ a principis dels anys 90 del segle passat en el jaciment de La Balaguera, entre d'altres materials es van recuperar dos ploms amb inscripcions ibèriques. L'existència d'aquests ploms arribà a coneixement dels excavadors del jaciment (Allepuz, 1996; 2000, 25 fig. 12; 2001: 179 fig. 85.6) i dels especialistes en epigrafia ibèrica (Velaza, 2001, p. 642; Rodríguez Ramos, 2004: 124; Moncunill 2007: 241, 341, 354 i 381) que els publicaren uns anys més tard. El 2003 foren donats pel seu descobridor al Museu de Belles Arts de Castelló (nº Inv 176 i 177) que els feu restaurar el 2007². El 2011 en el transcurs de l'estudi d'altres materials amb epigrafia ibèrica del museu vaig tenir l'oportunitat d'inspeccionar-los³ i constatar que la restauració permetia corregir les lectures publicades.

El primer plom és una molt petita làmina de plom aparentment sencera amb només tres segments repartits per ambdues cares de cal·ligrafia descurada i lectura complexa. El segon plom és un petit fragment d'una làmina presumiblement força més llarga amb pautat i tres línies de text de bona cal·ligrafia. La nova lectura, entre d'altres correccions, permet identificar que presenta alhora la variant simple i la complexa del signe **ki**, fet destacable, ja que només unes trenta inscripcions ibèriques nord-orientals, d'entre els dos milers d'inscripcions conegudes, presenten dualitats explícites.

EL PRIMER PLOM

El fragment de làmina de plom té forma de rectangle irregular i fa 60 mm d'alçada màxima, 50 mm d'amplada màxima i un mm d'amplada (Fitxa nº 177). Només presenta escriptura en una de les cares. Hi ha tres línies de pautat tant superiors com inferiors, les dues superiors delimiten un espai d'entre 15 i 17 mm, mentre que les dues inferiors delimiten un espai entre 12 i 13 mm. La separació entre segments es realitza amb separadors formats per quatre punts verticals. La làmina sembla completa per la part superior, però està incompleta per la resta de costats. Presenta una fractura en diagonal restaurada, probablement causada pel fet que originalment el plom estigués plegat seguint

aquesta fractura de forma que el text quedaria a l'interior, circumstància que explicaria el bon estat de conservació del text. Tot i que probablement aquest plec diagonal fos secundari. Hom pot especular en que el fragment conservat sigui la secció central d'un plom originalment plegat que s'hagués fragmentat seguint els plecs originals. Si la hipòtesi fos correcte la llargada original del plom podria ser fàcilment cinc vegades el fragment conservat, circumstància que l'equipararia en llargada al plom F.9.7 de la Punta d'Orlell. Respecte de l'amplada caldria recuperar l'espai perdut de la tercera línia i probablement reconstruir una línia exempta com la que hi ha a la part superior.

Es conserven restes de tres línies essent la grandària dels signes entre sis i tretze mm. A la primera línia l'únic dubte de lectura es troba en un signe **e** que coincideix amb la línia de fractura i que havia passat desapercebut en les publicacions anteriors. També sembla que després d'aquest signe hi ha un separador. A la segona línia s'ha de corregir la primera **ki** de les tres d'aquesta línia, atès que és una **ki** complexa amb traços addicionals tant superior com inferior. A la tercera línia tots els signes estan fragmentats, conservant-se només la seva part superior, tot i així es poden identificar prou bé, amb el dubte del quart signe que coincideix amb una fractura, del que aparentment cap traç és visible, podria ser un separador o un signe estret potser **ba** o millor **s4** si les traços coincideixen amb les fractures. Respecte de les lectures publicades també cal afegir un primer signe del que només es veuen dos traços diagonals, probablement un **e3**, i un darrer signe circular que apareix deformat, però sembla que hauria de ser un signe **ku2**, més que no pas **r** o **te**. La concreció de la zona central podria estar amagant el punt d'aquest signe. Així doncs, els signes identificats són **ka1**, **m1**, **ba1**, **ri**, **e3**, **s4**, **e3**, **ti7**, **tu1**, **n1**, **ki5**, **a3**, **ki1**, **r3**, **ti7**, **ki1**, **e3?**, **ba1**, **r3**, **s4?**, **e3** i **ku2**.

Així doncs, la transcripció del primer plom és⁴:

]ga · mbafe · seti]
]dunki : agirtigi · [
]ebar[-]eku]

2. Restaurats per Ana Viciach i Reyes Silvestre.

3. Agraïxo a Artur Oliver Foix (Museu de Belles Arts de Castelló) les facilitats per estudiar aquest plom. Autòpsia realitzada el 7 març de 2011.

4. Lectures alternatives anteriors a la restauració: **]ka · mbařseti /]tunkiakiatiki · [/ baase** (Allepuz, 1996; 2000: 25 fig. 12; 2001: 179 fig. 85.6), **]ka · mbařseti /]tunkirkiatiki[/]barse[** (Velaza, 2001: 642; Moncunill, 2007: 241, 341, 354 i 381). **]ka · mbařseti · [/]tunkiakirtiki[/]barse[** (Rodríguez Ramos, 2004: 124).

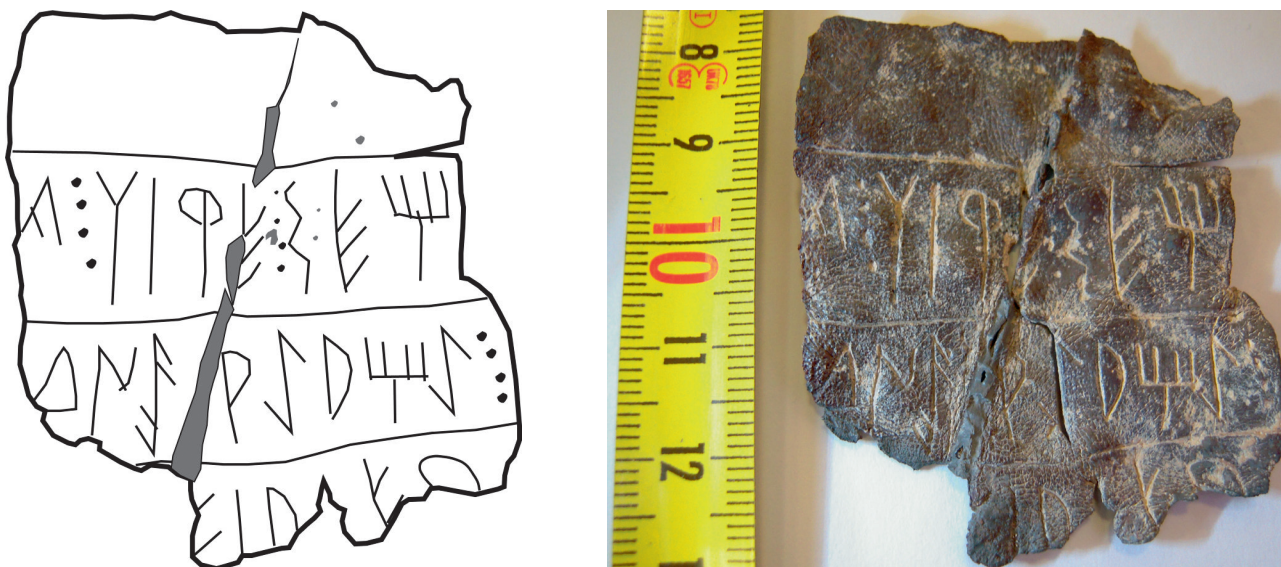

Figura 1. Dibuix i fotografia del primer plom

ELS TEXTOS EXPLÍCITAMENT DUALS

Les inscripcions ibèriques nord-orientals que presenten dualitats explícites són poc freqüents, ja que normalment la coincidència de variants simples i complexes d'un mateix signe només es produeix en textos d'una certa longitud, quasi sempre làmines de plom. El cas de la làmina de plom de La Balaguera és poc freqüent, ja que es tracta duna làmina molt fragmentada amb només 22 signes conservats. En signari ibèric nord-oriental hi ha poc més de trenta inscripcions que presentin dualitats explícites dels sil·labogrames dentals i velars. La relació es podria ampliar fins prop de quaranta si tinguéssim en compte les dualitats de vocals i consonants contínues, menys freqüents i encara en procés de consolidació (Ferrer i Jané e.p. 2014).

Les més septentrionals al sud de França (zona B) són el plom d'Enserune (B.1.373*), una inscripció sobre pedra del museu de Cruzy (B.11.1*) que també es creu procedent d'Enserune (Nissan) i cinc dels ploms (B.7.34-38*) de Pech Maho (Sigean). També entre les inscripcions rupestres de la Cerdanya es documenten textos explícitament duals, dues d'Oceja (B.23.1 i 3*), així com els signaris duals de Ger i Bolvir, ja a Girona.

A Catalunya (zona C) presenten dualitats explícites els ploms d'Empúries (L'Escala) (C.1.24), del Puig de Sant Andreu d'Ullastret (C.2.3) i de Cala Castell de Palamós (C.4.1). També podria ser el cas del plom del Puig Castellar de Sant Just Desvern (C.17.1), tot i que en aquest cas només si els textos de les dues cares pertanyessin a un mateix text. Més al sud també són dualment explícits el pondus

de la Ciutadella de Calafell (C.43.1*) i la pàtera de plata del Castellet de Banyoles de Tivissa (C.21.1).

Ja en terres valencianes (Zona F) trobem el plom (F.6.1) del Pujol de Gasset (Castelló), el plom (F.13.2) i les ceràmiques pintades (F.13.3,4,5, 11, 22, 26, 27, 30) del Puig de Sant Miquel de Lliria, així com els signaris del Castellet de Bernabé de Lliria (F.13.77*) i el Tos Pelat (Moncada), i els ploms (F.17.1 i 2) de Los Villares (Caudete de las Fuentes) i el plom d' Enguera (F.16.1). Tot i que en la major part dels textos valencians es detecten incoherències en l'aplicació del criteri complexa = sorda i simple = sonora, a vegades en el mateix text. Una possible explicació d'aquestes incoherències és que en aquesta zona el criteri fos variable, comportament potser relacionat amb que a l'escriptura ibèrica sud-oriental el significat de la marca està invertit.

ANÀLISI LÈXICA DEL PRIMER PLOM

Jga: La brevetat del fragment no permet anar gaire lluny. En tot cas la sonoritat del signe sense marcar l'allunya del morf **ka** final que acompanya antropònims que precedeixen quantitats. Un possible paral·lel amb **ga** final podria ser **eberga** (C.2.3).

m̄baie · setij. La reconstrucció proposada abans de la correcció de lectura era identificar un antropònim **m̄bařseti** (Velaza 2001, 642; Rodríguez Ramos 2002, 272), format per l'element **m̄bař** (Untermann, 1990, n° 137), molt freqüent com a formant onomàstic, i **seti** que només es documenta a l'antropònim **setibios** (Velaza, 2004) i potser a **beřiseti** (C.1.24*) si aquesta fos la segmentació correcta. Un cop corregida la lectura, la interpre-

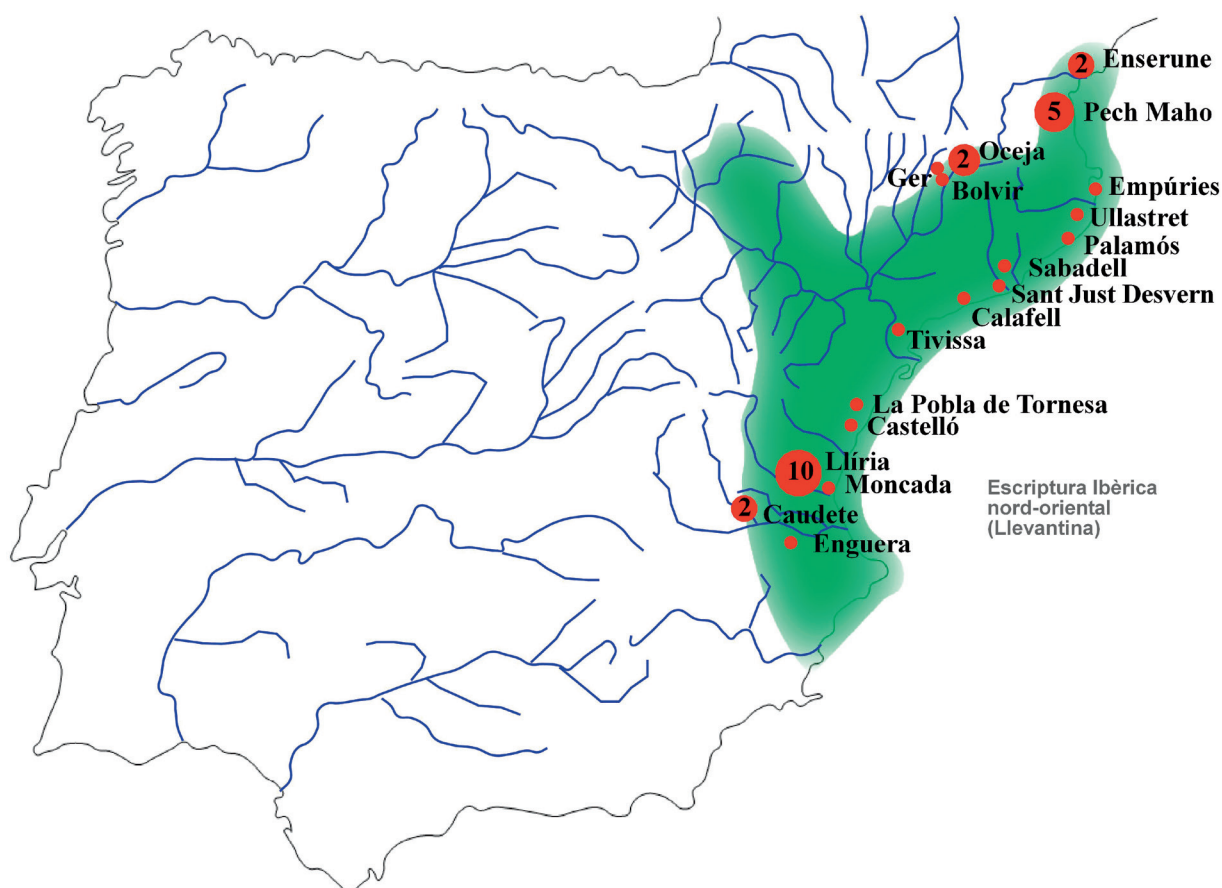

Figura 2. Jaciments amb inscripcions que presenten dualitats explícites a dentals i velars

tació onomàstica perd força, ja que sembla possible identificar un separador de quatre punts entre *m̄baře* i *setiŋ*. A més cal tenir present que *m̄bař*, a més de la seva funció com a formant antroponímic, també actua en d'altres textos en una funció potser verbal (Ferrer i Jané, 2006, Annex 13). Un possible paral·lel podria ser: *tem̄bařese* (F.13.25).

Jdunki: Una de les possibles reconstruccions d'aquest fragment seria l'estructura NP + *ki* on el segon formant de l'antroponim fos *ildun* com per exemple *unildun* (C.0.2). Un fragment similar d'un dels ploms de Monteró (D.13.2), *+tunki*, permet plantejar reconstruccions alternatives (Ferrer et al 2009, 128). Pel que respecta al possible morf *ki* final (Untermann, 1990: 170; Orduña, 2006: 70) la documentació en aquest plom de la variant complexa confirmaria la seva lectura sorda fins ara només documentada al plom de Castelló en el segment *baideski* (F.6.1).

agirtigi: Probable antroponim (Faria, 2002: 234, 2003a: 211; 2003b: 314; Rodríguez Ramos, 2002: 39) compostat pels formants *agir* (Untermann, 1990: 209 n^o7) i *tigi* (Untermann, 1990: 235 n^o127). La distribució de sordes i sonores és cohe-

rent amb l'esperat d'acord als paral·lels coneguts, per exemple: AGIRNES (TS), *agirtibaś* (C.4.1) i *gorotigi* (C.1.9).

[e]bař[-]eku[: Podria tractar-se de dos fragments de segments diferents si el signe desaparegut fos en realitat una interpunció. El primer fragment podria documentar-se al probable l'antroponim *ebarko* del segon plom de La Bastida de Les Alcuses (G.7.5*), on actuaria com a formant antroponímic. Respecte del segon fragment es podria esmentar per exemple al text *ekuba* únic text d'una ceràmica d'Egara (Terrassa). Si formessin un sol text, potser el signe *ku* final es podria interpretar com el morf *ku* que acompanya a topònims.

EL SEGON PLOM

Aquest plom té forma rectangular i fa 40 mm de llargada i 33 d'alçada (Fitxa n° 176). El plom no mostra indicis de fragmentació en cap dels costats i el text s'adapta als límits actuals. Està escrit per les dues cares, sense que presenti traces d'haver estat mai plegat, circumstància que ha afavorit la

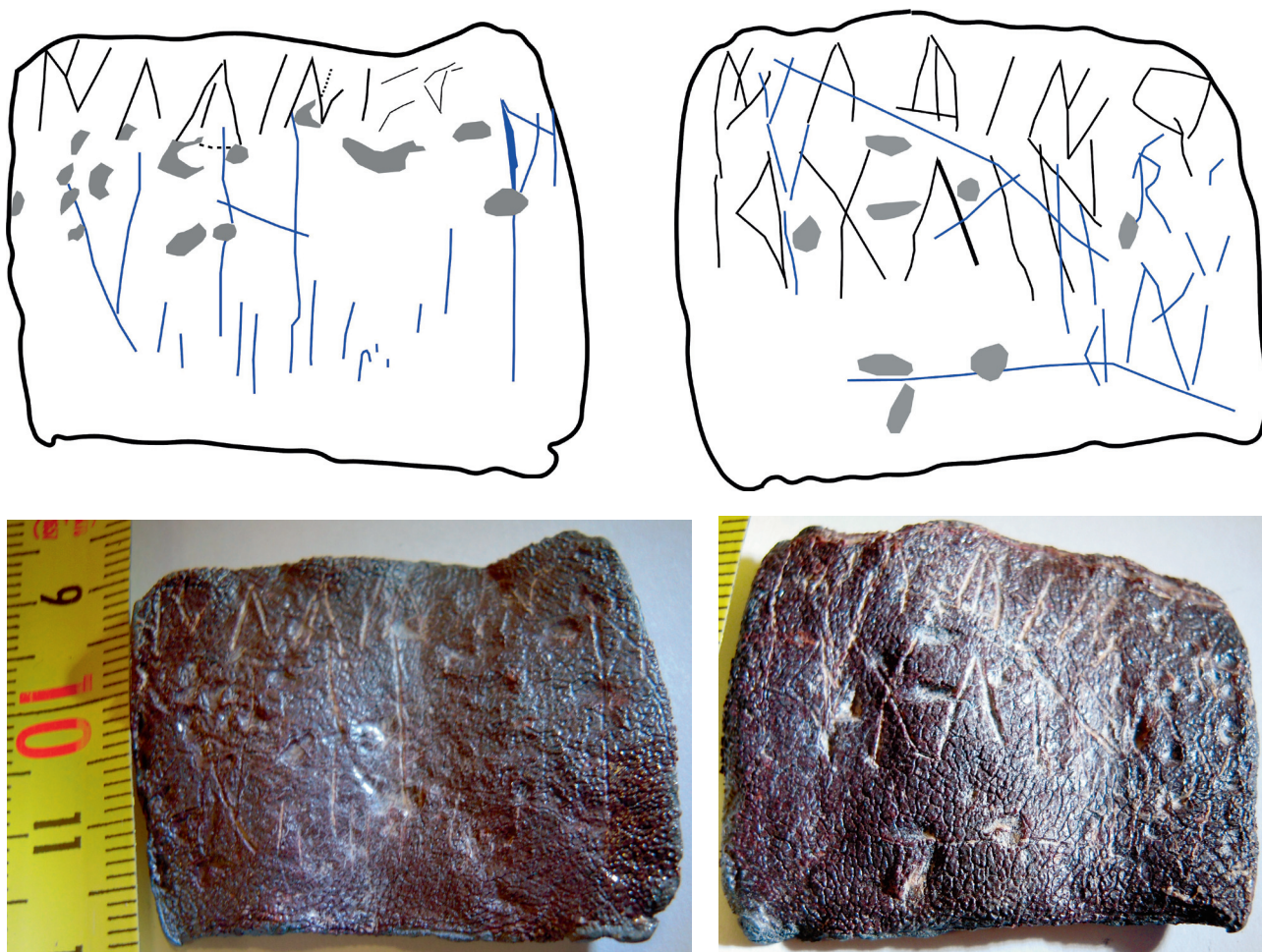

Figura 3. Dibuix i fotografia del segon plom. Cara A dreta. Cara B esquerra

seva degradació i que dificulta en alguns casos la lectura dels signes. Les dificultats de lectura també estan causades pel fet que en aquest plom els signes estan realitzats de forma descurada, cosa que contrasta amb el primer plom, on es podia apreciar una cal·ligrafia de certa qualitat. Tot i no apreciar cap indicatiu de falsificació, cal tenir present sempre en textos no procedents d'excavacions regulars, la possibilitat de que es tracti de falsificacions, ja que en aquest segon plom l'escassa qualitat del text hauria requerit un escàs esforç i coneixements per part d'un hipotètic falsificador. No és el cas del primer plom, on tant la qualitat de la cal·ligrafia com les particularitats epigràfiques haurien requerit un esforç i coneixements significatius. La presència de traços addicionals també dificulta la lectura, essent difícil a vegades destriar entre aquests traços i els corresponents als signes. A la cara A hi ha dues línies de text, mentre que a la cara B només n'hi ha una.

A la primera línia, el primer signe presenta alguna dificultat amb traços superposats, però sembla un signe **i1** amb el traç vertical allargat. El se-

gon podria ser **l1**, si tal com sembla el primer traç s'allarga, o un **i2** si l'allargament es adventici. Es confirma que el tercer és **tu3**, l'únic que era visible amb el plom sense restaurar. El quart és un signe **ba1** inclinat cap endavant i el cinquè un **i2**. A la segona línia, el primer signe és veu poc, però sembla un signe **ba1**. El segon és un clar **r1**, el tercer un clar **ta1** i el quart un clar **l1**, tal com ja s'identificaven amb el plom sense restaurar. Els dos darrers són menys clars, però podrien ser **ba1** i **n1**. Així doncs, al text de la cara A els signes identificats són **i1**, **l1**, **tu3**, **ba1**, **i2** i **r3** a la primera línia i **ba1**, **r1**, **ta1**, **l1**, **ba1** i **n1** a la segona línia.

A la cara B els dos primers signes no presenten cap problema de lectura són **i** i **l**. De fet són els únics dos signes que es podien identificar abans de la restauració. El tercer signe sembla que hauria de ser un signe **tu**, tot i que la base no s'acaba de visualitzar completament, en part afectada pels cops i erosions superficials. Tenint en compte que els dos primers signes són **il**, sembla lògic reconstruir **ildu**. El quart signe és un signe **ba**. El cinquè no acaba

	Localització	Reg. MBAC	Ref. MLH	Suport	Text	Bibliografia de Referència
I	Museu de Belles Arts de Castelló	2551	F.23.2	Cer. Vn. Camp. B Lamb. 5]lti[Untermann F.23.2
II			F.23.1	Cer. Vn. Camp. B	m̄bala	Untermann F.23.1
III				Cer. Vn. Camp. B]ns´	Arasa 1995, 468
IV			F.23.4*	Cer. Vn. Camp. B tardana	tike[Allepuz 1996, 4-5
V	Museu de Belles Arts de Castelló	2045	F.23.5*	Plat / Tapadora ibèric]ie[Allepuz 1996, 5
VI	Museu de Belles Arts de Castelló	195	F.23.6*	Estela	tel	Allepuz 1996, 5-6
IX				Vora de gerra tipus ilduradin]se	Allepuz 2000
X	Museu de Belles Arts de Castelló	2076		Base de cer. Vn . Camp. B	i	Allepuz 2000

Taula 1. Inscripcions ibèriques de La Balaguera

de visualitzar-se bé, en principi sembla un signe **n** però podria ser també un signe **i**. Del sisè només s'entreveu un traç vertical i per tant en principi podria ser un signe **ba**. Més enllà d'aquest signe hi ha altres traços, però no s'acaba d'identificar cap signe amb claredat. Així doncs, al text de la cara B els signes identificats són **i1, i2, tu3, ba1, i1, ?**.

La transcripció del text de la cara A és⁵:

ildubaiř / bartalban

La transcripció del text de la cara B és⁶:

ildubai+

Anàlisi lèxica del segon plom

ildubaiř: Sembla clara la presència de l'element **ildu**, formant antropònimic i també to-

ponímic força freqüent (Untermann, 1990, n° 62), present per exemple a **ildubeles** a l'estela o placa d'Iglesuela del Cid (E.8.1) i al topònim **ilduro** (A.11). Un possible element **bai** s'identifica en alguns topònims com **baitolo** (A.8) o (**eušti**)**baikula** (A.9). Un possible morf **iř** es podria documentar al segment **labeisildunif** d'un dels ploms de làtova (F.20.1). El morf final podria ser estrictament **ř**, especialment si com passa en alguns casos estigués per **r**, com passa amb **otar** respecte d'**otař**, tot i que en el següent segment apareix clarament **r**. El morf **r** acompanya en funció probable de genitiu a alguns topònims de llegendes monetals: **řaitir** (A.35), **ildiřdar** (CNH 4.32-35) i **eřur** (CNH 4.26 y 111), substantius com **kitar** i **etar** (Ferrer i Jané 2007) i també antropònims, on podria ser una variant del més freqüent (**a**)**r**. Així doncs, tot i que la segmentació final no queda gaire clara i la vibrant no és l'esperable, **ildubaiř** podria contenir tant un antropònim com un topònim: **ilduba**, **ildubai** o fins i tot **ildubaiř**. La hi-

5. Lectures alternatives anteriors a la restauració: **]tu[/]rtarba[** (Allepuz, 1996; 2000: 25 fig. 12; 2001: 179 fig. 85.6) **]tu[/ baltar** (Velaza, 2001: 642); **]tu[/ baltar** o **balkar** (Moncunill, 2007: 102 i 380).

6. Lectures alternatives: **]i[** (Allepuz, 1996; 2000: 25 fig. 12; 2001: 179 fig. 85.6) **]il** (Velaza, 2001: 642; Moncunill, 2007: 350).

Figura 4. Altres inscripcions de La Balaguera

pòtesi toponímica amb **ildubai** com a topònim i **í** com a morf és la més atractiva.

bartalban: En aquest segment s'identifica l'element **ban** precedit de l'element **bartal**.

L'element **ban** apareix molt freqüentment darrera elements, que apareixen repetidament i en la mateixa forma sobre el mateix tipus de suport (els més clars: **seltar**, **śalir**, **eta**, **kitar**, **kaśtaun** / **kaśtaum** (Ferrer i Jané, 2008), **eñiar**, **baltuśer** i **abardan**) que s'interpreten com a substantius. Per Michelena (1976: 357), Silgo (1994: 63) i Rodríguez Ramos (2004: 337 nota 39) **ban** podria ser un determinant del substantiu que el precedeix: adjectiu demostratiu o article. Al meu parer, aquesta interpretació és correcta, ja que interpretar **ban** com a determinant, en funció compatible d'article indeterminat, encaixaria amb la seva presència en marques de valor de les unitats de bronze d'**undikesken**, on es deixa interpretar com a indicador de la unitat, **etaban** (= 'un eta?') (Ferrer i Jané, 2007). Aquests arguments i la seva combinatòria amb d'altres elements del sistema, permeten pensar que representi també a la unitat en el sistema de numerals (Orduña, 2005; Ferrer i Jané, 2009).

L'element **bartal** no es documenta explícitament en cap text. Però es podria documentar en el plom (F.7.1) del Solaig (Betxi), on **barta** apareix com a darrer segment de la primera línia, on podria haver-hi almenys un signe perdut. L'element **barta** també apareix com aïllat en una ceràmica ibèrica d'Azaila (E.1.6) on plausiblement podria indicar el nom del propietari. De fet, en la forma **bardas** / **bartas** actua com a formant antroponímic (Untermann, 1990: 214 n°26) als antropònims (*ś*)**uisebartas** del plom (G.13.1) del Cigarralejo, **bardaśtolor** del plom (C.17.1) de Puig Castellar de i **bardaśko** del plom (C.2.3) del Puig de Sant Andreu (Ullastret). Tenint en compte que en aquest plom apareix formant part de l'esquema N + **ban**, cal pensar que està funcionant com a substantiu del lèxic comú. La forma **bardal** recorda també la forma **abardan** probable substantiu característic de les inscripcions pintades sobre càlats del Tossal de Sant Miquel (Llíria).

ildubai+: Amb dubtes de lectura, però sembla que a la cara B es repeteix bàsicament el mateix text que a la primera línia de la cara A. El signe perdut estrictament és un signe **ba**, la seva reconstrucció com a **í** no és evident, però no és impossible. A continuació hi ha més traços que podrien resultar en algun signe addicional.

LA FUNCIO DELS PLOMS

En el cas d'aquests dos plobs la manca de context arqueològic impedeix usar aquesta informació per delimitar la funcionalitat dels plobs. Tampoc apareixen elements coneguts del lèxic comú que contextualitzin semànticament els textos, els elements més identificables són els antropònims. Tampoc hi apareixen xifres i elements afins que permetin pensar en documents administratius o comptables, tot i que el primer plom es troba en estat molt fragmentari. Tampoc s'aprecia a la cara externa conservada del primer plom cap text susceptible de realitzar la funció d'adreça en un missatge epistolar, tot i que la cara externa apareix molt erosionada.

Els dos plobs recollits en aquest treball són molt diferents un de l'altre i per tant cal suposar que la funció de cadascun d'ells era molt diferent.

El primer pertany al grup de plobs que contenen textos llargs i que es transporten o s'emmagatzemen plegats de forma que el text resti protegit a l'interior. També la curosa cal·ligrafia indica que el tema al que fa referència el text era prou important com per dedicar-hi un cert esforç, fins i tot en aquest cas acompanyant al text de línies de pauta. En el fragment conservat no apareix cap element lèxic que amb les coneixements actuals en delimiti la seva funcionalitat. L'únic que es pot dir és que un personatge de nom **agirtigi** hi estava involucrat.

En canvi, el segon plom és un tipus de plom molt infreqüent, molt més petit que l'anterior, el text es limita a una o dues paraules per cara. El tema al

que fa referència sembla que no mereixia l'esforç d'una cal·ligrafia acurada. Probablement fos una simple etiqueta informant d'alguna característica d'algun producte. D'acord amb l'estructura del text el producte podria estar identificat pel probable substantiu **bartal** i la característica informada podria ser la seva procedència geogràfica, **ildubai**, o potser pel nom del proveïdor si en lloc d'un topònim fos un antropònim.

EL CONTEXT EPIGRÀFIC DEL JACIMENT

D'aquest jaciment es coneixen altres petits grafitis⁷. Tots ells presenten una cronologia uniforme relativament tardana de mitjans de s. II aC o posterior, essent el suport majoritari les ceràmiques de vernís negre de tipus B (Taula1).

CONCLUSIONS

Des del punt de vista funcional, cal suposar que ambdós ploms tindrien finalitats molt diferents. Crida l'atenció la diferència de qualitat cal·ligràfica entre les dues inscripcions, excel·lent en el primer plom que s'ajuda de línies de pauta, i completament descurada en el segon plom. També la llargada les permet diferenciar, tot i que està molt fragmentat, el primer apunta a ser un text llarg, mentre que el segon conté només tres segments i aparentment sembla complet. Cal suposar que el primer plom conté un text prou important com per merèixer les atencions rebudes, mentre que el segon probablement no sigui més que una simple etiqueta que identifica algun producte i potser alguna característica rellevant.

Pel que fa al lèxic, es confirma al primer plom la presència del probable antropònim **agirtigi**, però cal descartar la del suposat antropònim **m̄barseti**. En el seu lloc cal identificar una forma pertanyent al lèxic comú **m̄bare** i el començament d'un possible antropònim **seti**. En el segon plom, tot i les problemes de lectura, sembla que es pot identificar un esquema N + **ban** al segment **bartalban** que permet plantejar la identificació d'un nou candidat a substantiu: **bartal**, que seria un bon candidat a producte etiquetat. Així com, un possible element onomàstic **ildubai(f)**, que podria ser tant un antropònim, com un topònim i podria ser la característica rellevant del producte.

Des del punt de vista paleogràfic, la correcció de lectura del primer plom posa de manifest la existència d'una dualitat explícita del signe **ki** que certifica la dualitat del signari ibèric usat per redactar aquest plom. La nòmina d'inscripcions ibèriques explícitament duals és molt reduïda, poc més de trenta sobre un corpus d'uns dos milers d'inscripcions, però són un grup molt important per l'anàlisi del sistema dual i del seu abast.

Respecte de la cronologia, tant el segon plom com la resta de grafitis procedents de La Balaguera no presenten dualitats ni les variants usades són les habitualment usades en inscripcions duals. Tot i que és un jaciment poc excavat, els materials recuperats configuren dues etapes, la corresponent als ss V-IV aC i la corresponent als ss. II-I aC. D'acord amb les paral·lels en d'altres jaciments, cal suposar que el primer plom, el que usa el sistema dual, pertany a l'etapa més antiga del jaciment, mentre que el segon plom i la resta d'inscripcions pertanyerien a la segona.

BIBLIOGRAFIA

- Allepuz, X., (1996): "Epigrafia ibèrica de La Balaguera (La Pobla de Tornesa, Castelló)", *Primeres Jornades Culturals a la Plana de L'Arc*, pp. 3-11.
- Allepuz, X., (2000a): "L'assentament del Tossal de La Balaguera cinquanta anys després. *Montornés, 10, La Pobla de Tornesa*.
- Allepuz, X., (2000b): "Noves aportacions a l'epigrafia ibèrica del Tossal de la Balaguera (La Pobla de Tornesa, Castelló)", *Quaderns de prehistòria i arqueologia de Castelló*, 21: 181-189.
- Allepuz, X., (2001): *Introducció al poblament ibèric a La Plana de l'Arc (Castelló)*. Castelló.
- Arasa, F. (1995): *Territori i poblament en època romana a les comarques septentrionals del litoral valencià*. Tesi doctoral, Universitat de València.
- Faria, A. M. de (2002): "Crònica de onomàstica paleo-hispànica (4)". *Revista Portuguesa de Arqueologia* 5:2: 233-244.
- Faria, A. M. de (2003a): "Crònica de onomàstica paleo-hispànica (5)". *Revista Portuguesa de Arqueologia* 6:1: 211-234.
- Faria A. M. de (2003b): "Crònica de onomàstica paleo-hispanica (6)". *Revista Portuguesa de Arqueologia* 6:2: 331-334.

7. Balaguera XI al meu parer no representa cap signe ibèric. Lectura Allepuz **m̄ba** (Allepuz 2000: 322, fig 85.9)

- Ferrer i Jané, J., (2005): "Novetats sobre el sistema dual de diferenciació gràfica de les oclusives", *Palaeohispanica* 5: 957-982.
- Ferrer i Jané, J., (2006): "Nova lectura de la inscripció ibèrica de La Joncosa", *Veleia* 23, 127-167.
- Ferrer i Jané, J. (2007): "Sistemes de marques de valor lèxiques sobre monedes ibèriques". *Acta Numismàtica* 37: 53-73.
- Ferrer i Jané, J. (2009): "El sistema de numerales ibèric: avances en su conocimiento". *Paleohispanica* 9: 451-479.
- Ferrer i Jané, J. (e.p. 2014): "Las dualidades secundarias de la escritura ibérica nororiental". *E.L.E.A.* 14.
- Ferrer i Jané, J., Garcés, I., González, J. R., Principal, J., Rodríguez, J. I., (2009): "Els materials arqueològics i epigràfics de Monteró (Camarsa, la Noguera, Lleida). Troballes anteriors a les excavacions de l'any 2002", *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 27: 109-154.
- Fletcher Valls, D., (1978): "Grafito ibèric del poblado de La Balaguera (Pobla Tornesa, Castellón)". *Festa d'Elig* 79: 7-9.
- Jordà Cerdà, F. (1952): "El poblado ibèric de La balaguera (Puebla Tornesa, Castellón). Resultado de la primera campaña de excavaciones de 1950" en *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, T. XXVIII: 267-296. Castelló.
- Michelena, L. (1976): *Ibérico –en, I CLCP*: 353-362.
- Moncunill, N. 2007, *Lèxic d'inscripcions ibèriques (1991-2006)*, Tesi Doctoral, Barcelona, Universitat de Barcelona.
- Orduña, E. (2005): "Sobre algunos posibles numerales en textos ibéricos". *Palaeohispanica* 5: 491-505.
- Orduña, E., (2006): *Segmentación de textos ibéricos y distribución de los segmentos*, Tesis Doctoral, Dep. de Filología Clásica, UNED, Madrid.
- Rodríguez Ramos, J. (2002): "Índice crítico de formantes de compuesto de tipo onomástico en la lengua íbera". *Cypselia* 14: 251-275.
- Rodríguez Ramos, J. (2004): *Análisis de epigrafía íbera*. Anejos de Veleia, Series Minor 12, Vitoria-Gasteiz, Universidad del País Vasco.
- Silgo, L. (1994): "Léxico ibérico. Estudios de lenguas y epigrafía antiguas". *E.L.E.A* 1.
- Untermann, J., (1975): *Monumenta Linguarum Hispanicarum. I Die Münzlegenden*, Wiesbaden.
- Untermann, J. (1980): *Monumenta Linguarum Hispanicarum. II Die iberischen Inschriften aus Sudfrankreich*, Wiesbaden.
- Untermann, J. (1990): *Monumenta Linguarum Hispanicarum Band III. Die iberischen Inschriften aus Spanien*, Wiesbaden, Dr. Ludwig Reichert Verlag (ed).
- Velaza, J., (2001b): "Chronica epigraphica iberica II", *Religión, lengua y cultura prerromanas de Hispania*, pp.639-662.

